

БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ (Никшић)

КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК У ЦРНОЈ ГОРИ И ВУКОВА РЕФОРМА

0.0. Сам наслов рада захтијева ближе објашњење. Неће ту бити ријечи о језичкој нормативности и ненормативности Вукова стандарда у Црној Гори, о међусобним односима праматичког система Вукова језика према системима на појединим ареама црногорског говорног подручја и општецрногорских језичких црта уопште. Нећемо давати ни ексцерпирану грађу, па ћемо самим тим избјећи појединачно филолошко описивање конкретних језичких података и сл. Наш је рад више теоријске природе. Заправо, биће у њему ријечи о ономе што је резултирало безрезервним прихватањем Вукове језичке реформе. Ограничићемо се овом приликом на општу књижевнојезичку ситуацију у Црној Гори која је претходила Вуку, на проблематику развоја стандардног језика у Црној Гори у историјској перспективи његове стандардизације, посебно за вријеме Вука и његове реформе, па затим и на пријем Вукове реформе у Црној Гори. Јер, сва поменута питања, и низ других неизбјежних у вези са њима, чине тематику за себе те не могу бити предмет анализе на овом мјесту.

0.1. Вуково реформаторско доба и у Црној Гори, као и у другим областима српскохрватског говорног подручја, наметнуло је проблем модернизације културе уопште и језичког израза њеног — књижевног језика. У тешкој борби за књижевни језик наш Вук Караџић свјесно носи велики терет на плећима. Али, он није ни једног тренутка, чак ни онда када му је и живот био у опасности, помишљао на одступницу. Његова борба за реформу књижевног језика, за реформу графије и ортографије и за фонетски принцип писања уздрмали су сву Војводину у Србију. Тамо је он добио главне противнике. Ту су се рабали проблеми и отпори. Он иде даље. Иде да победи и у побједу вјерује; свјестан је да побједници пишу историју и да им се не суди. Он неће да му се суди.

Нешто друкчије су, додуше, та питања постављана, примана и разрјешавана у Црној Гори. Горостасна фигура Петра II Петровића Његоша уобличава и усмјерава свеукупна културна кретања. Стога су прилике у Црној Гори у сваком погледу, па и у култури, далеко једноставније и јасније него другдје. Сав тај посао текао је много мирније, без неких озбиљних проблема и трзавица, што је разумљиво и с обзиром на прилике које су претходиле Вукову времену и пратиле га на овом простору, о чему нам јасно говори кратак пресјек најважнијих момената с тим у вези.

0.2. У војвођанским специфичним околностима друштвени и културни живот дозвољавају радикалнију смјену традиција. *Српскословенски*, на примјер, у језику пада постепено у заборав, *рускословенски* осваја постепено просторе, а *славеносерпски* се рађа у опозицији и иде на превласт. И сви се опет подједнако надају да освоје тржиште. Међу књижевницима је једна општа грабеж. „А како то они чине?” — пита се Вук, и одговара: „Сваки по својој вољи и по своме укусу. Никаквим језиком на овом свијету није тако ласно писати као овим њиховим: Код њих не треба знати никакве граматике (ни српске ни словенске), него зарези перо па пиши по своме укусу, како ти кад из пера истиче: што не знаш српски, метни славенски; што не знаш славенски, метни српски, а што не знаш ни српски ни славенски метни како ти драго. . .”¹

Вук, међутим, са непоновљивом енергијом раскида са свим тим и захтијева повратак сопственим националним традицијама фолклорнога културнога круга. „У стварању књижевнога језика Вук је одредио и тешку и лепу дужност књижевницима свога народа.”²

0.3. Слично се дешава и у Србији, у тек створеним условима за културни напредак; проживљава и она војвођанске прилике, али у краћим роковима. У згуснутом виду и у кратком времену одсликавају се све оне мијене и заокрети који су се у Војводини одигравали у току нешто више од једног стољећа.

0.4. У Црној Гори, међутим, свеукупне прилике погодују Вуку. Језичка, као и културна, ситуација уопште — била је много једноставнија. Ту није била потребна никаква супституција језичке основице стандарда. *Рускословенски*, *славеносерпски* и *народни елементи* на овом терену нијесу били у међусобном сукобу око „превласти”. Црквенословенски је ту много раније почео да клизи ка пропасти, а народни језик да осваја просторе.

Владике су, посебно Петар II Петровић Његош, увијек када им то затреба, радо посезали и за рускословенским, па и славеносерпским типом језика, служили се њиховим изразима, мада они

¹ Вук Стеф. Сарацић, *Из Предговора I издању српскога рјечника, 1818. године.*

² А. Белић, *Вукова борба за народни и књижевни језик*, Београд 1948, 79.

тамо (посебно овај посљедњи) нијесу били ухватили дубљег коријена. Његош је, уосталом, и пјесничком праксом и личним ставом према Вуковој акцији показао склоност народном типу језика. То је, уосталом, карактерисало језик његова стрица Петра I Петровића који се с правом може узети, и узима се, као претеча Вука Стеф. Караџића на овим просторима. Његош је у потпуној сагласности са Вуковим принципима, показивао изванредан смисао и велику склоност према народном језику и народној пјесничкој традицији. Али, дубина и ширина његове поетске и филозофске инспирације нијесу могле остати у уским границама фолклорног израза. Пребравши и најскривеније кутке чудесне народне метафорике, Његош отвара сефове религиозних и општекултурних европских лексичких фондова и у свој језик уноси знатну грађу из тих сефова. Петар I је, иако његови радови нијесу штампани, својим дјелом на народном језику имао великог утицаја на Његоша. Њихов језик је у основи исти, само што је Његош у погодном тренутку показао како се народни говор може употребити у књижевности, без обзира на посезање за традицијом које се ни један ни други, а ни Вук, нијесу клонили.

0.5. Сви процеси који су у вези са језичком проблематиком у Црној Гори, текли су, дакле, спонтано и сасвим тихо. Вукова борба за књижевни језик, за реформу графије и правописа, као и догађаји у вези са усвајањем књижевног језика, нијесу имали противника на црногорском говорном подручју, тако да се борба за реформу језика и писма и није вршила на том рејону. Књижевни језик и Вукова реформа прихваћени су у њој без икаквог отпора као природни и завршни чин једног процеса који је већ ту имао у историјскојезичком континуитету дубоке „простонародне“ коријене и плодно тло, што је имало, с друге стране, великог удјела и значаја за побједу Вукових начела на српскохрватском подручју уопште.

1.0. Све је то у Црној Гори имало своје историјске предуслове који су својим особеностима погодовали испуњавању задатка Вукова времена. Те погодности су сљедеће:

1.1. Одржан је континуитет са средњовјековним (народним) типом језика чему су на нарочит начин одговарале прилике које нијесу дозвољавале да се класе и поједини друштвени слојеви у Црној Гори међусобно диференцирају посебним повлашћеним и неповлашћеним положајима ни у друштвеном ни у културном животу уопште. Према томе, писана књижевност која је у прошлости у друкчије постављеним условима била привилегована, овдје, у Црној Гори, била је блиска усменој књижевности народних маса тако да су се у поменутих околностима наведена два облика у основи јединствене књижевне дјелатности допуњавала. Зна се и то да генетски при појави писане књижевности, усмена традиција и народна књижевност чине њену полазну основу.

Црна Гора је у том погледу представљала специфичност. У њој до у скорашње доба, тако рећи, писана књижевност није има-

ла ту судбину да се у цијелости еманципује у засебну, вишу форму књижевног дјеловања, да се сасвим ослободи пресудног утицаја народне књижевности у којој је, разумије се, егзистирао народни језик — језик широких народних маса. Није такав језик егзистирао само у том корпусу, већ је и корпус осталих рукописних докумената оствариван, на простом народном језику. За црногорско говорно подручје посебно је било специфично, а и данас је, његовање лијепе јавне ријечи, усмене, а дијелом и писмено засвједочене, у чему значајно мјесто има таква ријеч Петра I Петровића.

1.2. У Боки је седамнаести и осамнаести вијек испуњен књижевним радом, о чему нам, говори, поред осталог, рукописни зборник народних пјесама које су се у народу пјевале у разним приликама, а сачували их од заборава непознати, али ипак доста бројни бокелски записивачи.³ Има ту приљежног биљежења бугарштитичких и гусларских народних епских пјесама. У Црногорском приморју, посебно у Перасту и његовој околини, јављали су се, с времена на вријеме, пасионирани скупљачи народних умотворина; тако се нашао и један број изнемоглих — али вриједних и савјесних старца да те пјесме забиљеже и сачувају од заборава. Има нешто од тога сачувано у рукописним биљешкама по Љутој, Доброти, Прчању и њима сусједним мјестима.

Андрија Змајевић, родом из Пераста, иначе поријеклом из унутрашњости Црне Горе, препјевао је, као што је познато, Гундулићева *Османа* у народне бугарштитичке стихове. Из тога времена потиче и пасторални роман *Љубодражска*, који је вјешто саткан у стихове.

1.3. Народним језиком писане су и пјесме Владике Василија Петровића из средине 18. вијека, а такав је језик у *Посланицама* Петра I Петровића које су својеврсно књижевно остварење, па затим у његовим пјесмама и другим књижевним остварењима.

1.4. И не само, као што рекосмо, у наведеном корпусу који је чисто литерарног карактера него и у другим корпусима. У писмима, на примјер, и преписци, тестаментима и исправама и другим документима у употреби је опет народни језик.⁴ Такве су, рецимо, и *Паштровске исправе* са Црногорског приморја из 16. вијека, с главнином из 17. и 18. стољећа.

1.5. Много је више такве грађе сачувано на Цетињу чија је садржајно-просторна локација везана не само за некадашњу Стару Црну Гору већ много шире од данашњих граница Црне Горе, па често и даље. Данашњи архиви: цетињски, дубровачки, которски, задарски а дјелимично и архив САНУ у Београду пуни су такве грађе која потиче из 16. вијека, а већина је тих докумената упућивана из Црне Горе у 17. и 18. вијеку дубровачкој и млета-

³ П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, СКЗ Београд, 1971, 148.

⁴ П. Ивић, *Op. cit.*, 157

чкој власти; знатан дио ње је пристизао, на примјер, цетињском двору из унутрашњости Црне Горе и обратно. Сва су та документа писана опет народним језиком, у свима њима је оцртан данашњи локални говорни идиом. Њихов језик је, дакле, чисто народни и он је у оптицају у таквом медију од најстаријих времена, па је као такав посебно значајан за праћење континуитета у развоју књижевног језика иако то нијесу литерарна остварења. Уосталом, књижевни језик није само језик књиге. Он је језик комуникације уопште; изворници су му сви функционални стилови, сви типови текстова и оба израза (писани и говорени).

2.0. Половину данашње Црне Горе прекрива најпрогресивнији дио штокавског дијалекта, говорна зона на чијим је основама изграђен новоштокавски фолклорни коине, које је Вук у оба случаја — и као дијалекат и као књижевнојезичко остварење — узео у основицу савременог књижевног језика.⁵

Други дио данашње Црне Горе припада старијим штокавским говорима али се, и на том подручју, као и на оном првом, стварала народна књижевност, његовала лијепа усмена ријеч, која није знала за меће и границе. . .

Тако, на примјер, Петар I Петровић, иначе, као што смо рекли, Вуков претеча који дијалекатски не припада истој говорној зони у Црној Гори, настојао је да као владар и митрополит црногорски и тај други дио Црне Горе веже за себе, за ондашњу Црну Гору. Са тамошњим се племенима и дописивао, намијенио им велики број посланица — једноставно тежио је да им се што више приближи. У томе је и успијевао. Свој израз је вјешто подешавао племену којему намјењује посланице. То је, уосталом, радио и кад се обраћао, рецимо, племенима са подручја тадашњег црногорског приморја. Значи, он се поменутих племенима која су дијалекатски припадала новоштокавској говорној зони језички приближавао подешавајући свој израз зависно од племена којима је посланице намјењивао. Сасвим је онда разумљиво што у његовом књижевнојезичком изразу имамо собине новоштокавског дијалекта. Отуда језик његових посланица представља коине различитих црногорских говора са чијим је представницима читаво вријеме општио писмено или усмено.⁶

2.1. Дакле, црногорско је говорно подручје, поред свога домаћег дијалекта који је ушао у Вукову основицу књижевног језика, на цијелом свом простору, на једном и другом говорном типу његовало и доносило изванредан језик народних умотворина који је, такође, ушао у Вуков, у основицу књижевног језика, без обзира на то што није био увијек језик писане књижевности, али наш књижевни језик је преко тога и таквога језика добијао народну основицу. Уосталом, као што рекосмо, језик фолклорне књижев-

⁵ М. Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година послје Вука*, Београд, 1970, 89.

⁶ Б. Остојић, *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ Титоград, 1976.

ности ушао је у темеље српскохрватског књижевног језика.⁷ А, то и због тога што је на обликовање говорног и писменог израза утицала популарна усмена и писана народна књижевност, као и омиљени умјетнички књижевни мотиви који су кружили по народу.⁸ Такав језик „фолклорне традиције” у Црној Гори у наведеним условима морао је показивати наддијалекатске особине, што значи да је био донекле граматички регулисан, семантички врло гибак и, са богатим синтаксичким односима народних говора, лексичким богатством и свим оним што језику даје стандардолошки карактер, одговарао је углавном Вукову моделу књижевног језика.⁹ Сасвим је онда разумљиво што је Вук са својим принципима и реформом уопште — оvdје, у Црној Гори, потпуно и безрезервно прихваћен.

2.2. Уколико је ријеч о умјетничкој литератури и језику у њој, може се слободно казати да је она до тада у Црној Гори била у скромним зачецима својим, али не и безначајна, иако је она тек сада у повоју, па самим тиме и језичка стабилизација њена. Но сигурно је, као што смо и напоменули, да се модел књижевног језика са фолклорном базом у Црној Гори почео изграђивати прије појаве Вука Караџића. Петар I Петровић, на примјер, као претеча Вука Караџића, вјешто се користио особеностима језика народне књижевности, и то, прије свега, језиком поезије, којих није било у изразу свакодневне језичке комуникације, писане и говорене — свеједно. Но, Петар I Петровић имао је изграђен модел књижевног језика који се у основи не разликује од књижевног израза Вукова и Његошева. Сва своја остварења, литерарног и оног другог карактера, посебно посланице, писао је језиком који је заиста представљао оригинални узорак наше прозе почетком прошлога вијека.¹⁰ Тада је, може се с правом рећи, наступио и период диференцирања стилова нашега књижевног језика, а он је у ствари тада пред својим формирањем.¹¹ У 19. вијеку Црна Гора има већ генијалног Његоша, па затим значајне писце као што су Стефан Митров Љубиша, Марко Миљанов и низ врло корисних стваралаца у црногорској приповједачкој прози послје Његоша, посебно до 1912. године, на примјер.¹² У њиховим остварењима среће се народни језик — њихо-

⁷ D. Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb 1970, 85—119; H. Kuna, *Književna koine u relaciji prema predstandardnim idiomima u standardnom jeziku*, *Književni jezik*, 1—2 (1976), Sarajevo, 9—20; H. Kuna, *Jezik bosanskohercegovačke muslimanske narodne poezije u odnosu prema standardnom jeziku*, *Književni jezik* VII, 3 (1978) Sarajevo 5—29.

⁸ И. Грицкат, *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским споменицима*, Београд, 1972. 19.

⁹ Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, ЦАНУ Титоград, 1978.

¹⁰ Б. Остојић, *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ Титоград, 1976.

¹¹ Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, ЦАНУ Титоград, 1978.

¹² Ч. Вуковић, *Црногорска приповједачка проза од Његоша до 1918*. Титоград 1973.

ва дјела су, дакле, с тематиком из народа и освјежена са извора народне поезије.

3.0. Наведене погодности, које смо ми овдје подијелили, у основи у двије групе, имале су — разумије се — одлучујућу улогу у прихватању Вукове језичке реформе на црногорском простору. У свему овоме, наравно, није безначајно ни Вуково дробњачко поријекло, а оно се утемељило у Вуков и вуковски књижевни језик. Изграђујући књижевни језик српскохрватски и одабирајући говорне особине, народне — а не било које друге — Вук свој домаћи говорни тип уводи у општесрпскохрватски. Из једне масе језичких форми, синтактичко-семантичких веза и спојева, лексичких јединица, њихових варијанти и подваријанти, синонимских односа и дублета, Вук врши прецизан избор оног „народскијег”. Долази тиме до измјене у физиономији оног темељног. Све се прелива у варијацијама и нијансама. У таквом споју топи се Вукова домаћа говорна потка. Топи се, али се не истапа. Она и данас зрачи. Уосталом, вуковски језик никада, па ни данас, није „доживео раскид са дијалекатском основицом”.

3.1. Поред тога, његов боравак у Црној Гори 1834. и 1835. години посебно, а и они 1841, 1860, 1861. и 1962. имали су значајног удјела у завршним фазама на реформи српскохрватскога књижевног језика, реформи његове графиције и ортографије и у стабилизацији фонетског правописа који је он још у првом периоду свога плодног рада почео примјењивати.

3.2. Његов језик се стално развијао, стално је ширио своју базу, инфилтрирао књижевнојезичке особености из најразличитијих медија језичке комуникације са свих зона наше језичке територије. У свом педесетогодишњем раду стално је помјерао границе, сужавао или проширивао, првоусвојеном појму о општој примјени и функционисању народног језика у књижевности. У томе су имала, разумије се, великог удјела Вукова свјежија обавјештења о разноликости и разуђености народних говора наших, о њиховој, прије свега, лексичкој поцијепаности и испретураности. Њему, као вјечитом путнику, сваки нови одлазак у народ, иако се кретао опет из народа, доносио је новија, свјежија и савременија сазнања. Све је то утицало на Вукова схватања о структури и функционисању књижевног језика нашег. Она су се постепено разведравала, парцелисала и кристализовала.

3.3. Посебан удио у свему томе имају и црногорске књижевнојезичке прилике са којима се Вук накнадно и детаљније упознаје при посјетама Црној Гори када је 1836. на Цетињу штампао новим правописом тамо допуњену збирку пословица, при чему су му знатно помогли Његош и Милаковић. Већ нам и то само по себи говори да оно што није могао постићи у Србији и Војводини, Вук је, бар унеколико, постигао у Црној Гори. Тада се појављује и фонема *x* као саставни дио реформисане азбуке и фонолошког система српскохрватскога књижевног језика, што даје

већу правилност и унутрашњу стабилност српскохрватском језичком систему.¹³ Такав, можда завршни потез реформаторског рада чини под утицајем црногорских говора и говора Дубровника. Са истога подручја Вук је знатно обогатио свој Рјечник, о чему довољно доказа имамо у другом његовом издању у ознакама да су многе лексичке јединице нађене у Црној Гори и Боки.¹⁴

Ту је већ и његова завршна фаза на реформи књижевног језика и правописа, те уједно пресудни моменти борбе за народни језик. У тој епохи његов језик све више добија општенародну језичку боју.

Све то, као што се види, значи да је Вук пришао проширивању базе књижевног језика српскохрватског, што је имало велики историјски и далекосежни значај при пробоју блокаде конзервативних кругова. Велики утицај у том погледу на Вука имале су, и помогле му, такође црногорска говорна пракса и њене друштвено-политичке и опште културне прилике уопште.

4.0. Његош се није јавно декларисао у вези са Вуковим идејама о реформи књижевног језика, реформи графије и ортографије, није се, дакле, отворено изјашњавао ни као његов присталица, али ни као противник његових принципа — иако би се могло нешто слично очекивати, с обзиром на општепознати став Српске митрополије у Карловцима,¹⁵ па затим — након изласка књиге *Црна Гора и Бока Которска*, гдје је Вук (како рече М. Поповић) „сечивом науке ранио, оспорио Његошеву херојску визију Црне Горе” — морало је доћи до неспоразума. Они се „нису разумели. Морали су се интимно удаљити један од другог да се не би сасвим разишли”.¹⁶ Па, и поред свега тога, у Његошево вријеме покреће се у Црној Гори годишњак *Грлица*, који је уређивао Д. Милаковић. Језик тога црногорског алманаха заснован је на народном језику који је пропагирао Вук Карацић. Уредник алманаха написао је 1838. године, по Његошеву налогу, разумије се, *Србску граматику за црногорску младеж*. Дјело је вишеструко значајно, поред сталог и за праћење развоја књижевног језика у Црној Гори, као и по томе што оно чува ставове П. П. Његоша према реформи Вука Стеф. Караџића.¹⁷ Па затим својом писаном ријечју Његош се једначи са Вуком те тиме продужава пут мирном развоју књижевне ријечи у Црној Гори до заједничког циља

¹³ П. Ивић, *Вукова језичка реформа*, Вуков зборник, Београд 1966, 66.

¹⁴ М. Стевановић, *Значај и потребе детаљног проучавања Вукова језика*, Вуков зборник 1966, 29.

¹⁵ Р. Симић, *Напомене о Вукову књижевном језику*, Југословенски семинар за стране слависте, 1979, бр. 30, 82.

¹⁶ Миодраг Поповић, *Први сусрети Његоша и Вука*, Стварање 9—10, Титоград 1963, 154.

¹⁷ Р. Шуковић, *Србска граматика Д. Милаковића*, Зборник за језик и књижевност, књ. I, Титоград 1972, 107—116; Владимир П. Гутков *Србска граматика Д. Милаковића и њен значај за науку о српскохрватском језику*, ЈФ XXXI, 55—65.

коме су тежили и остали народи српскохрватског говорног подручја.¹⁸

5.0. У поствуковском периоду, а посебно од 1871, излазило је више листова и часописа у Црној Гори који су доносили прилоге из наше науке, књижевности и културе, а јављали су се и прилози о језику. Међу ауторима има угледних и афирмисаних књижевника. У њима је развијан, прије свега, култ личности Вука Караџића.

Ослањајући се на Вукову реформу и узимајући је као базу часопис Луча за 1897. годину бр. 10. почиње објављивати серију чланака са првим написом под насловом *Мир праху бесмртнога Вука*. У чланцима се поклања изузетна пажња лексици народних говора, односно народним говорима уопште; врши се допуна Вукова *Србскога Рјечника* из 1850. године, прочува се Вуков Рјечник са семантичке стране и сл.¹⁹ И најзад — познати чланци, као што су *Враћајмо народне ријечи на своје мјесто*, Нова Зета, 1877, бр. 5; *О српском језику*, Луча 1895, бр. 4, и 5. и 7—8. и сл. представљају један изванредан прилог борби за чистоту народног језика у одбрани стандардног језика од „пријетње туђих ријечи”.

Branislav OSTOJIĆ

MONTENEGRIN LITERARY LANGUAGE AND VUK'S REFORM

Summary

In this article the author outlines the general literary and linguistic situation in Montenegro tracing the development of the standard language and giving it theoretical interpretation. He describes the state of affairs in Montenegro prior to and at the time of Vuk's reform, as well as the acceptance of the reform and its impact in the period immediately after Vuk.

¹⁸ Р. Симић, *Op. cit.* 81.

¹⁹ Б. Остојић, *Чланци и прилози о српскохрватском језику у црногорским часописима 1871—1912*, Књижевност и језик Београд, бр. 3 г. 1980., 313—321.

